

TEZE O DRUŠTVENOJ KRIZI

Josip Županov

Fakultet političkih nauka Zagreb, Lepušićeva 6

Svrha ovog kratkog izlaganja nije iniciranje »velike debate« na početku jednog novog razdoblja — ovo je samo dalja razrada ideja iz referata o krizi jugoslavenske sociologije sedamdesetih godina koju sam, sasvim prirodno, povezao s društvenom i političkom krizom.

Neću pokušati dati društvenu i političku dijagnozu stanja našeg društva, a još manje prognozu ili program korektivne akcije. Ograničit ću se samo na neke dimenzije krize pri čemu me više od opisa stanja zanimaju mehanizmi društvene krize. Neke ću dimenzije samo ovlaš dotaknuti ili sasvim izostaviti.

Nisam pripremio zaokruženo cjelovito izlaganje o temi već teze za diskusiju.

1. Glavne dimenzije krize

Kriza proizlazi iz rastuće napetosti u sistemu. Stoga je prvo pitanje: odakle napetost u sistemu?

Napetost u društvenom i političkom sistemu možemo shvatiti kao razliku potencijala između onoga što bi trebalo biti (normativnog i institucionalnog) i onoga što jest (stvarnog). To je poznata shema koja se u nas često upotrebljavala u sociološkim analizama. No uprkos tome, ili baš zbog toga, potrebno je da se ta shema bitno razjasni.

Često se ta shema shvaća u smislu: normativno i institucionalno je »projekt«, »plan«, dakle i cilj kretanja, kojem se stvarno asimptotski približava (ne može ga nikada potpuno dosegnuti). No, bitno je da normativno i stvarno pokazuju u istom smjeru — drugim riječima, »projekt« se realizira, makar imperfektno i nepotpuno. Prema tome, napetost između poželjnog i stvarnog je napetost između projekta i realizacije. Ako se tu uopće može govoriti o krizi, onda je to kriza nepotpune i nesavršene realizacije projekta.

Međutim, napetost između normativno-institucionalnog i stvarnog može značiti da između te dvije razine ne postoji nikakva korespondencija, da spontani društveni tokovi vuku razvoj u sasvim drugom smjeru no što

pokazuje »projekt«. Drugim riječima, da »projekt nije u stvari nikakav projekt društvene promjene već jedan fantazmagorički svijet koji nema nikakve relacije s realnim ljudskim svijetom. Ako se taj fantazmagorički svijet uzme kao osnivača institucionalne regulacije ljudskog ponašanja, a to je ponašanje određeno posve suprotnim »prirodnim« tokovima koji teku sasvim izvan institucionalnih kanala, nastupit će situacija ozbiljne društvene krize.

Moja je teza da je napetost između normativno-institucionalnog zamišljenog reda« i realnog »ostvarenog reda« centralna dimenzija krize, koja se naročito izražava u sadašnjem vremenu ali je bila prisutna i u ranijem razdoblju. Ta je kriza dovela do raspleta 1971—1972. godine, a zatim se ta kriza ispoljava u novom zapletu sedamdesetih godina, gdje je napetost između poželjnog i stvarnog još jače izražena nego prije. Da ukratko naznačim oba pola društvene napetosti iz koje rezultira kriza.

Na normativno-institucionalnom polu: (1) koncept udruženog rada u okviru društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju; (2) koordinacija odluka u ekonomskom sistemu na bazi samoupravnog sporazumijevanja, čime se nadilazi i tržišna koordinacija i koordinacija iz jednog političkog centra; (3) odsustvo vertikalne socijalne diferencijacije, i to ne samo klasa već i funkcionalnih elita i društvenih slojeva, nadilaženje ekonomskih i političkih kriterija stratifikacije — ukratko, reduciranje socijalne strukture na razinu horizontalnih interesnih grupa (pluralizam samoupravnih interesa) s perspektivom da se socijalna struktura svede na privremene interesne koalicije pojedinaca; (4) klasno utemeljena solidarnost različitih nacionalnih i narodnosnih grupa, pri čemu su nacionalne isključivosti antagonizmi potpuno prevladani.

Na stvarnom polu (prirodni društveni tokovi):

(1) nasuprot koncepciji udruženog rada, stvarno ponašanje u privredi provodi se u okviru poduzetničkog koncepta: logikom sredstava, profita i hijerarhije. Uprkos svim proklamacijama, OOUR-i i radne organizacije ponašaju se kao ekonomska poduzeća, što zahtijeva i unutarne odnose kao u poduzećima;

(2) nasuprot zahtjevima globalno samoupravnog ekonomskog sistema koji se zasniva na samoupravnoj koordinaciji odluka ekonomskih subjekata, u stvarnosti se koordinacija vrši ili na temelju djelovanja tržišta ili na temelju državne intervencije. I tržište i državna intervencija predstavljaju određene prirodne društvene tokove koji se automatski reproduciraju kad su jednom usađeni u sistem;

(3) nasuprot radikalno egalitarnom zahtjevu za ukidanje socijalnih razlika, tj. za ukidanje vertikalne socijalne diferencijacije, društvo je evidentno stratificirano: ako se možda i ne može govoriti o postojanju klasa u Marxovu smislu, postoje drugi oblici stratifikacije (funkcionalne elite, »niža« i »srednja« klasa, slojevi i sl.), pri čemu funkcionalne elite imaju i neka klasna obilježja. Nije ukinuta ekonomska stratifikacija, koja uvijek predstavlja osnovicu klasnog sistema (ta stratifikacija čak i jača), nije

ukinuta politička stratifikacija (koja uvijek nastoji i da tržišno-ekonomske kriterije socijalnog strukturiranja zamijeni političkim kriterijima) i, konačno, nije ukinuta profesionalna stratifikacija (ona se učvrstila i dalje razvila s razvojem industrijalizacije). Međutim, stratifikacija je u našem društvu čisti fakticitet — ona nema institucionalnu sankciju (čime dolazi u pitanje i upotreba samog termina, jer stratifikacija znači institucionaliziranu društvenu nejednakost);

(4) nasuprot zahtjevu za prevladavanje nacionalnih isključivosti i antagonizama na bazi klasne solidarnosti, nacionalni ekskluzivizmi i antagonizmi su zamalo razbili brod pod konac šezdesetih i početkom sedamdesetih godina. Rasplet 1971—72. nije značio i definitivan kraj tih pojava: one se u više manje prikrivenim oblicima nastavljaju i danas, crpeći svoju snagu, iz nesvjesnih i iracionalnih slojeva ljudskog ponašanja.

2. Kriza legitimiteta

Raskorak između institucionalnih zahtjeva i stvarnih tokova izaziva krizu legitimiteta a time i krizu društvenog kontinuiteta. Stvarni tokovi života i ponašanja bez institucionalne legitimnosti ne mogu da uspostave kontinuitet društvenog života ili, drugim riječima, ne mogu da dovedu do stabilnog stanja sistema. Društveni život je sada niz provizornih aranžmana koji svakog časa mogu biti dovedeni u pitanje i podvrgnuti destrukturaciji. Pomanjkanje legitimiteta stvarnih društvenih tokova stvara veliku nesigurnost u sistemu, koja pogađa i one koji su favorizirani i one koji su defavorizirani u sistemu. Ta nesigurnost hendikepira procese regulacije u sistemu, a insuficijentnost stvarne regulacije (institucionalna regulacija gubi svoje regulativne karakteristike — na što upozorava devolucija prava) povećava konfuziju a time i krizu u sistemu.

Posebno valja naglasiti da pomanjkanje legitimiteta stvarnih tokova života ugrožava legitimitet upravljačkog podsistema, odnosno političke elite. Ta elita ima izuzetan položaj u globalnom sistemu, koji nije u skladu s institucionalnim modelom samoupravljanja, ali koji se opravdava nezamjenljivošću njezine avangardne uloge u provođenju društvenih preobražaja. Ako se ti preobražaji svedu na normativno odslikavanje novog društva, a stvarni tokovi vuku društvo na ranija stanja koja je valjalo prevladati, onda dolazi u pitanje poseban položaj centralne društvene elite. A, kako ta elita zauzima centralan položaj u funkcioniranju cjelokupnog društvenog sistema, onda se dovodi u pitanje cjelokupni društveni sistem. Iskustvo s konca šezdesetih i početka sedamdesetih godina je u tom pogledu veoma instruktivno.

3. Mehanizmi za rješavanje krize

Da li globalni sistem ima neke mehanizme pomoću kojih se može nositi s krizom? Mislim da takvi mehanizmi postoje. To su: (1) institucionalne adaptacije, (2) normativnoideološke elaboracije i (3) društvene kampanje .

Institucionalne adaptacije temelje se na embivalentnosti samog institucionalnog sistema, odnosno njegove ideologije, a sastoje se u djelomičnim unutarnjim prilagođivanjima samog sistema tako da on bar djelomično obuhvati i stvarne tokove i time im daje neku institucionalnu sankciju. Povećanje tolerancije na stvarne tokove ili »liberalizacija« dovodi do smanjenja napetosti a time i do ublažavanja krize u sistemu. Kao primjer institucionalne adaptacije mogli bi se navesti pokušaji da se poduzeće i poduzetništvo prilagode samoupravnom konceptu (»samoupravno poduzeće«, »kolektivno poduzetništvo« koji su tekli sve od 1950. do 1971., a osobito u razdoblju privredne reforme 1965—1971. Ja sam to opisao u ranijem radu »Evolucija i involucija samoupravnog poduzeća«. Takvo prilagođavanje vodilo je, u krajnjoj konzekvenciji, modelu privatno-kapitalističke korporacije, dakle totalnom negiranju sistema. Slični su primjeri teorija socijalističke tržišne privrede koja automatski reproducira samoupravne društvene odnose, zatim duge rasprave o odnosu klasnog i nacionalnog i dr. Godine 1971. te su institucionalne adaptacije doživjele debakl, globalni je sistem »naučio« lekciju, i ta se metoda nakon 1971—72. više ne primjenjuje.

Umjesto institucionalnog prilagođavanja sada se do apsurdna primjenjuje metoda normativno-ideološke elaboracije. Na svaku opaženu diskrepanciju između proklamiranog i stvarnog sistem reagira »usavršavanjem normativnoinstitucionalnog modela«, što onda prati cijela Nijagara propisa, birokratskih »inovacija« i ideoloških deklaracija. Sistem se elaborira do savršenstva. Pri tome sistem očekuje da će ideološka elaboracija pretočena u sveobuhvatnu institucionalnu regulaciju dovesti pod apsolutnu kontrolu sve društvene tokove, i da će time ostvariti pun identitet institucionalnog i stvarnog. Dakako, ta se očekivanja ne ostvaruju: naprotiv, sve veći stupanj institucionalizacije samo dramatizira sukob između institucionalnih i stvarnih društvenih tokova. Ako, dakle, sistem i vidi društveno naličje, on mu ne priznaje rezon postojanja, već odmah reagira »usavršavanjem« modela. Time se, dakako, ne smanjuje napetost u sistemu nego naprotiv zaoštava. A to je danas glavna metoda reagiranja sistema.

Poznata metoda, koja se primjenjivala i prije 1971—72. a primjenjuje se i poslije, jesu različite političke kampanje. Te su kampanje najčešće centrirane na socijalne razlike, premda iza njih mogu ležati različiti dublji motivi. Ne ulazeći ovdje u opisivanje različitih kampanja koje su se dosada vodile u ovom društvu (uključujući i posljednju kampanju stabilizacije), ukazat ću na ono što smatram bitnim za svaku kampanju. Svaka kampanja (osim onih uglavnom ekonomskih) nastupa onda kad je kriza legitimiteta postojećih faktičkih aranžmana dosegla kulminacionu točku i kada više nikakva elaboracija institucionalnog sistema ne može zadovoljiti mase populacije, na prvom mjestu radničku klasu. Kampanja je pokušaj da se čitava društvena situacija vrati unatrag u neku raniju fazu revolucionarnog pokreta koja prethodi fazi institucionalizacije i formalizacije pokreta. Postojeća situacija koja je izazvala nezadovoljstvo sada je »izbrisana« kao s magnetske trake, i razvoj počinje ispočetka uz velika

obećanja centralne elite da će odsada razvoj teći drugačije. Naravno, prirodni tokovi nisu ukinuti i stvari se relativno brzo vraćaju u svoju kolotečinu, ali je centralnoj eliti produžena mjenica — ona dobija na vremenu, možda čak i nekoliko godina (na primjer, kao odgovor na kampanju protiv tehnokracije, ustavne i zurovske promjene — došlo je do privremenog prestanka štrajkova sredinom sedamdesetih godina; pod konac sedamdesetih — štrajkovi su ponovo nastavljeni. A nakon toga doći će nova kampanja. Metoda kampanje će se vjerojatno i dalje primjenjivati, premda se u novije vrijeme zapaža veća sklonost elaboracijama institucionalnog sistema. Ali ne valja žuriti sa zaključcima. Dosada su kampanje bile prilično uspješna tehnika ispuštanja pare iz kotla i smanjenja tenzija u sistemu, iako same nisu ništa rješavale.

* * *

Na početku sam rekao da se neću upuštati u prognoze ni u davanje recepata za rješavanje krize. Ne samo zato što su prognoze i davanje recepata nezahvalan posao, već i zato što diskrepancija između institucionalnog modela i stvarnog stanja postavlja »konačna« pitanja koja su najčešće nerješiva, odnosno, »rješavaju se« na veoma dugi rok time što izgube svoju relevantnost. Rasprava koja bi u središte stavila stvarno rješavanje društvene krize trebala bi da ide drugačijim putem: da ispituje probleme »nižeg reda«, tj. probleme efikasnosti društvenog sistema, ostavljajući »velike« konačne probleme otvorenim, odnosno prepuštajući vremenu da ono nađe »rješenje«. Dakako, takva aktivnost pretpostavlja i znatnu promjenu u artikulaciji društvenog sistema.

Josip Županov

THESES ON THE SOCIAL CRISIS

(S u m m a r y)

Dimensions of the social crisis are determined by the strain between that what should be and what actually is. Spontaneous social processes are dragging the social development in a direction opposite to the one institutionally proclaimed and which is leading towards the crisis of the legitimacy of the whole system.

The main fields of discrepancy in our social praxis are the following:

(1) contrary to the concept of associated labour the real economic conduct is based on the concept of bargain and the logic of profit,

(2) as opposed to the global economic self-managed coordination, the coordination is in practice effected by means of market or state intervention. Both of the mechanisms have within themselves an »inbuilt« self-reproductory system, functioning whenever introduced into the social praxis.

(3) confronting the egalitarian ideology of eliminating the vertical social stratification (the social structure is confined to horizontal interest groups — the pluralism of self-management interests), a tendency of continuous stratification is constantly evident,

(4) opposed to the overcoming of national and other atavistic conflicts, they are being continuously reproduced in new forms,

What are mechanisms for crisis-handling?

Up till now the following mechanisms were used to surmount, or at least to ease the crises:

(1) the first one is the mechanism of institutional adaptation. That means that the system is conforming itself to encompass at least fragmentally those streams which really have effects. The examples for that are the system of collective private inventives, of the socialist market economy which automatically reproduces social relations based on self-management, etc. After the debacle of 1971 institutional adaptation as a means for crisis-handling disappeared.

(2) institutional adaptation was replaced by normatively-ideological elaboration. The system is reacting to every noticed inconsistency by creating norms which will lead to its overcoming.

(3) the third method is a system of political campaigns which are most often directed against social discrepancies, but against other phenomena too, and there is a tendency of elimination them by the campaign coupled with promising that things will be totally different from now on.

Translated by:

Katarina Tomaševski